

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת מצורע: משגיחת הכשרות

שאלה מעניינת הגיעה אל הרב מרדכי יהודה לייב וינקלר. בעירו פעלה מאפייה של גויים, וכדי שהיהודים יוכלו לאכול מן המאפים, התמנה לכך משגיח כשרות. לאחר תקופה קצרה, עזב המשגיח את תפקידו ובמקומו הביאו אישה. עתה נשאל הרב וינקלר, האם אישה יכולה לשמש בתפקיד של משגיחת כשרות?

בפרשת השבוע מוזכר דינה של אישה שראתה דם נידה, שעליה לספור שבעה ימים שלאחריהם היא טובלת וטהורה: "וְאִם טָהְרָה מִזֹּבְחָ וְסִפְרָה לָּהּ שִׁבְעַת יָמִים וְאַחַר תִּטְהַר"¹. פסוק זה שימש את התוספות כמקור לאחד הדינים המרכזיים באיסורים. אחד הכללים באיסורים הוא 'עד אחד נאמן באיסורים'², היינו מספיק יהודי אחד להעיד על דבר מסוים שהוא אסור או מותר, בשונה מדיני ממונות שיש צורך בשני עדים. הראשונים חיפשו מקור לדין זה, כאשר לדעת רש"י המקור הוא מכך ש"האמינה תורה כל אחד ואחד מישראל על הפרשת תרומה ועל השחיטה ועל ניקור הגיד והחלב"³, שהרי "אם לא כן אין לך אדם אוכל משל חברו ואין לך אדם סומך על בני ביתו"⁴. ואילו לדעת התוספות⁵ המקור לדין זה הוא מאישה נידה הסופרת לעצמה שבעה ימים לטהרתה, דבר המוכיח שעד אחד נאמן באיסורים, שכן האישה נאמנת לומר לבעלה שהיא טהורה.

מדברים אלו אנו למדים שהכלל 'עד אחד נאמן באיסורים' מיושם באיסורי תורה וכולל בתוכו גם נשים הנאמנות לומר על דבר שהוא אסור או מותר, כדברי הרמב"ן: "שהאישה נאמנת לבדוק סכין ולשחוט ונאמנת בכל איסורים כעד אחד"⁶.

לעומת דין מוסכם זה שאישה נאמנת באיסורי תורה, מובא בגמרא⁷ שאישה נאמנת רק בדינים שתוקפם מדברי חכמים. מדובר שם שאישה נאמנת לומר שהיא ערכה בדיקת חמץ בבית וכעת הבית בחזקת בדוק לפסח. הגמרא מבארת, שאמנם אישה פסולה לעדות, אך כיון שתוקפה של בדיקת חמץ מדברי חכמים, שכן מהתורה מספיק לבטל את החמץ ורק חכמים הוסיפו חיוב בדיקה, אזי אישה נאמנת על בדיקת חמץ. קושי זה היה לנגד עיניהם של הראשונים שהקשו מדוע סיבת נאמנות אישה על בדיקת חמץ היא רק משום שהבדיקה מדברי חכמים, הרי למדנו שאישה נאמנת מהתורה על איסורים?

בין איסור לאיסור

תשובות שונות נאמרו כדי ליישב קושי זה, תשובות שיש להן השלכות הלכתיות מעשיות. הראב"ד⁸ הסביר שאישה נאמנת על דברים שהיא בעצמה עושה בשל עצמה לעצמה, כענייני טהרה אישית וכאשר היא עוסקת בענייני כשרות המאכלים במטבח הפרטי שלה, אבל אינה נאמנת להעיד על דברים שאחרים עשו כדין. לפיכך, אם האישה בעצמה בודקת את ביתה היא נאמנת לומר שהיא בדקה כראוי והבית נקי מחמץ,⁹ אבל בגמרא מדובר שהיא מעידה על אחרים שהם בדקו כראוי, ועל כך אינה נאמנת, שכן היא נאמנת רק על מעשה ולא על מעשיהם של אחרים.

¹ ויקרא (טו, כח).

² גיטין (ב ע"ב).

³ רש"י (גיטין ב ע"ב ד"ה ומשנ). כ"כ: רש"י (חולין י ע"ב ד"ה עד).

⁴ רש"י (יבמות פח ע"א ד"ה ואמר).

⁵ תוספות (גיטין ב ע"ב ד"ה עד).

⁶ רמב"ן (חולין י ע"ב ד"ה עד).

⁷ פסחים (ד ע"ב).

⁸ ראב"ד (כתוב שם, פסחים א ע"א מדפי הרי"ף). בביאור דבריו: הרב אהרון ליכטנשטיין (שיעורים על מסכת פסחים, עמוד 62).

⁹ ראו: תוספות (עירובין לא ע"ב ד"ה כאן); מגן אברהם (סימן תלו ס"ק ח).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

יש ראשונים¹⁰ שהסבירו שאישה נאמנת רק בדברים שהיא מודעת לאיסור שיש בהם, ודווקא בשל כך היא נאמנת עליהם, אבל בדברים שהיא לא יודעת אם יש בכלל איסור היא אינה נאמנת לומר עליהם שהם מותרים או אסורים. לפיכך, באיסורים הנוגעים לכשרות המאכלים או לענייניה האישיים של האישה, היא נאמנת משום שהיא יודעת את האיסור שבדבר ומדקדקת בו, אבל על בדיקת חמץ אינה נאמנת משום שהיא חושבת שאין איסור חמץ בחמץ הנמצא במקומות מסוימים כמו חורים וסדקים ונמנעת לבדוק שם.

לאור זאת כתב הגהות אשרי,¹¹ שאין אישה נאמנת למיין דגים קטנים העולים מן הים ברשת הדייגים, שכן רוב הדגים שנתפסו ברשות הם כשרים, וכדי להבחין בדגים הטמאים יש צורך בדיעת האיסור בצורה מיטבית.

הגדרה זו הובאה להלכה אצל הרמ"א¹² שהוסיף שבבדיקת חרקים בקטניות וירקות יש הרבה צדדים להקל ולכן אישה אינה נאמנת בבדיקתם כי 'דעתה קלה להקל'. לדבריו, ניתן לסמוך על אישה בבדיקת ירקות רק אלו הנאכלים לאחר בישול שאם היו חרקים הם בטלים, אך אין לסמוך על אישה בבדיקת ירקות הנאכלים חיים משום שיש הרבה פרטי דינים והלכות ויש חשש שאינה מכירה בטיב הדינים ותבוא להקל.¹³

האישה עצלנית?

אחד הביאורים המרכזיים לנושא זה מצוי בדברי התוספות.¹⁴ לדבריהם, נאמנותה של אישה באיסורים תלויה במידת הטרחה שיש לה בדבר. כלומר, אמנם אישה נאמנת מהתורה באיסורי תורה אבל רק באיסורים כאלו שאינם כרוכים בטרחה רבה ודקדוק גדול, אבל בדברים שתלויים בטרחה רבה, כגון בדיקת חמץ הדורשת טרחה רבה ומעבר ממקום למקום, אין האישה נאמנת, ורק משום שתוקף בדיקת חמץ מדברי חכמים היא נאמנת.

הבחנה זו של התוספות נשענת על פירושו של דברי הירושלמי¹⁵ שביחס לבדיקת חמץ הדורשת טרחה רבה אין נשים נאמנות 'מפני שנשים עצלניות הן' כלשונו, וביארו התוספות שבדברים הדורשים טרחה רבה אין האישה נאמנת עליהם משום עצלותה לטרוח בדבר.

ראשונים שונים מיאנו בהבנה זו, ופירשו את דברי הירושלמי 'נשים עצלניות הן', בדיוק הפוך מהתוספות. לדבריהם, המילה 'עצלניות' אינה מורה על תכונת אופי של האישה שבגללה בדיקתה אינה יסודית, אלא לעובדה חברתית - הנשים אינן עובדות מחוץ לבית ולכן יש להן יותר פנאי לבדוק באופן יסודי. בכך המילה 'עצלנות' משמעותה 'פנויות' לעבודות הבית, ולכן הן 'עושות מלאכתן במתון ואינן טרודות בעסקים אחרים ובודקות כל שהן... בכל כוחן יפה יפה',¹⁶ ו'בדיקתן יפה מבדיקת אנשים'.¹⁷

להלכה, פסק השולחן ערוך¹⁸ שנשים נאמנות בבדיקת חמץ לומר על בית מסוים שהוא בדוק, אך כתבו הפוסקים¹⁹ שלכתחילה לא לתת לאישה לבדוק חמץ משום הטורח הקיים במצווה זו ויתכן והיא תתעצל ולא תבדוק יפה. וגם כאשר פסק השולחן ערוך²⁰ שנשים נאמנות על בדיקת ירקות מתולעים, העיר הרב שלמה לוריא²¹ שמדובר על בדיקה כזו שאין בה טורח גדול ודווקא בשל כך היא נאמנת, ולפיכך כתב הש"ך שאין האישה נאמנת על 'ברירת קטניות ודגים קטנים ושאר דברים שיש בהן טורח'.²²

¹⁰ סמ"ג (עשין סימן לט); מרדכי (פסחים פרק אור לארבעה עשר רמז תקל).

¹¹ הגהות אשרי (פסחים פרק א סימן ג).

¹² רמ"א (יו"ד סימן קכו סעיף ג; תורת החטאת, כלל מו דין ט).

¹³ פרי מגדים (יו"ד שפתי דעת סימן פד ס"ק לה).

¹⁴ תוספות (פסחים ד ע"ב ד"ה הימנוהו). כ"כ: מהר"ם חלאווה (פסחים ד ע"ב ד"ה כיון).

¹⁵ ירושלמי (פסחים פ"א ה"א).

¹⁶ מאירי (פסחים ד ע"א ד"ה ובתלמוד).

¹⁷ רבינו מנוח (הלי חמץ ומצה פ"ב הי"ז).

¹⁸ שולחן ערוך (או"ח סימן תלו סעיף ד).

¹⁹ מגן אברהם (סימן תלו ס"ק ח); משנה ברורה (שם ס"ק יח).

²⁰ שולחן ערוך (יו"ד סימן פד סעיף יא).

²¹ ים של שלמה (חולין פרק ג סימן ק).

²² ש"ך (יו"ד סימן פד ס"ק לה). ראו כן גם בש"ך (יו"ד סימן קכו ס"ק ל).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

אולם, הרב יחיאל מיכל אפשטיין מיאן בהבנה זו ותמה עליה מאוד:

ובעיקר הדבר אני תמה, דאיך אפשר לומר ח"ו דנשים שלנו יקלו באיסורים מפני הטורה, והלא ראינו טרחתן המרובה בכל דבר השייך לאיסורים... ומימינו לא שמענו אפילו על צדיקי וגאוני עולם שלא יסמכו על נשותיהן הכשרות בבדיקת תולעים.²³

לפיכך, הוא מאמץ את פרשנות הראשונים החולקים על התוספות, ויש להאמין לבדיקת חמץ של נשים, ולדבריו הנשים כיום בודקות חמץ יותר טוב מהגברים:
והאידנא נשי דידן בודקות יותר בטוב ומחטטין אחר משהו חמץ ורוחצין ומנקין כל המקומות ומדקדקות יותר מאנשים.²⁴

מלשונו נראה שחל שינוי במציאות, ובימינו הנשים בודקות יותר טוב מהגברים, וכפי שכתב הרב משה שטרנבוך:
"אמנם בזמנינו נשתנה המצב, וישראל קדושים הם ונשים צדקניות וגוררות מהכתלים ומנקין היטב לפני הבדיקה, וטורחות במצווה זו הרבה יותר מכפי החיוב מהדין",²⁵ וכביטוי של הנצי"ב: "ולחומרת הנשים אין קץ".²⁶

אישה משגיחת כשרות

כפי שראינו, הראשונים והפוסקים נתנו הגדרות ברורות מתי אישה תהיה נאמנת על איסורים, ועתה עלינו לחזור לשאלה בה פתחנו, האם אישה יכולה לשמש בתפקיד של משגיחת כשרות?
נראה שהמענה לשאלה זו נעוץ בהגדרות הראשונים שהתבארו.

כפי שראינו, הראב"ד כתב שאישה נאמנת רק על מה שהיא עושה בתוך ביתה או בענייניה האישיים לעצמה, אבל אינה נאמנת לומר על אחרים שעשו כדן. לאור דבריו, כתב הרב מנשה קליין²⁷ שאישה אינה יכולה לשמש בתפקיד משגיחת כשרות, שכן תפקיד זה כולל נאמנות על אחרים לומר שהם עשו כדן ועל כך אישה אינה נאמנת. אולם, הרב משה פיינשטיין²⁸ כתב שהסיבה שאישה אינה נאמנת אלא על מה שהיא עושה בביתה, משום האחריות שיש לה על כך.²⁹ לפיכך, אם אישה מקבלת משכורת מהמקום עליו היא משגיחה והיא אחראית על ענייני הכשרות במקום, אחריות זו מקנה לה נאמנות כפי שהיא נאמנת בתוך ביתה על ענייני הכשרות שבו מתוקף אחריותה.

עוד ראינו, שהתוספות ועוד פוסקים כתבו שאישה אינה נאמנת בדברים שיש בהם טרחה גדולה. לאור דבריהם, כאשר נשאל הרב וינקלר³⁰ האם אישה יכולה לשמש משגיחת כשרות במאפייה, הוא מנע זאת משום הטרחה הכרוכה בתפקיד זה: "שצריכה להיות נעורה כל הלילה ולהשגיח בהשגחה יתירה על נקיות וטהרת הכלים ותערובות... אין לך טורח גדול מזה".

אולם, גם לדעת הפוסקים הסוברים שאישה נאמנת על דברים שיש בהם טרחה והיא מדקדקת בהם, כתב הרב יחיאל מיכל אפשטיין³¹ שזה דווקא בדברים שהנשים עוסקות בהם באופן רגיל וקבוע והן מבינות את חומרת האיסור ולכן נאמנות, אבל איסורים שאינם קבועים ויומיומיים אין האישה נאמנת עליהם משום שהיא תקל מחמת חוסר ידיעה. עבודת ההשגחה כוללת טיפול באיסורים רבים ומגוונים, ויתכן שלעיתים תצטרך משגיחת הכשרות להתמודד עם איסורים שאינם רגילים ויומיומיים, עליהם אינה נאמנת.

²³ ערוך השולחן (יו"ד סימן פד סעיף פ-פב).

²⁴ ערוך השולחן (או"ח סימן תלו סעיף ו-ז).

²⁵ שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן ריד).

²⁶ שו"ת משיב דבר (ח"ב סימן סא).

²⁷ שו"ת משנה הלכות (חלק טז סימן כג).

²⁸ שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן מד). הבנה זו מצויה גם ברבי עקיבא איגר (או"ח סימן תלו סעיף ד). אך פרי חדש (יו"ד סימן א ס"ק א) הסביר שנאמנת רק באופן חד-פעמי ולא באופן קבוע, כמשגיחת כשרות קבועה.

²⁹ כדברי תוספות (עירובין לא ע"ב ד"ה כאן): "בבית שלהם דרמי עליהו".

³⁰ שו"ת לבושי מרדכי (יו"ד מהדו"ק סימן עז).

³¹ ערוך השולחן (יו"ד סימן פד סעיף פב).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

מעבר להגדרות הלכתיות אלו, מצאנו נימוקים שונים בדברי הפוסקים שהורו למנוע מנשים לשמש בתפקיד משגיחת כשרות.

לדוגמה: יש פוסקים שהצביעו על כך שאופי התפקיד של משגיחת כשרות אינו מתאים לאישה מבחינת אופי התפקיד הדורש בין השאר תקיפות ואומץ להתמודד עם בעל העסק ולעמוד על ההנחיות ההלכתיות, כדברי הרב משה פיינשטיין: "אם חסר לו אומץ רוח ותקיפות דעת, אינו ראוי להיות משגיח".³² אך אם זו הסיבה למנוע תפקיד זה מאישה, הרי שהוא נתון לשיקול דעת מציאותית, כפי שכתב הרב משה שטרנבוך³³ שאם מדובר על בעל עסק שומר מצוות ומכבד את הנחיות הכשרות, אישה יכולה לשמש כמשגיחה במקום זה:

אבל במקום שבעל הבית שומר שבת ואין צורך להשגחה יתירה, ככהאי גוונא אישה משגיחה נאמנת, כשם שנאמנת בבית לכל ענייני כשרות שאין צריך בזה טרחה או חכמה יתירה.

יש שכתבו³⁴ שלא ניתן למנות אישה משגיחת כשרות משום שאין ממנים אישה לתפקידים ציבוריים בעלי שררה,³⁵ ותפקיד משגיח הכשרות דורש שררה וכוח, כפי שביארנו. אך כאשר נשאל הרב משה פיינשטיין³⁶ האם אפשר למנות אישה אלמנה משגיחת כשרות לאחר שבעלה המשגיח נפטר והיא נותרה ללא פרנסה, הוא שלל נימוק זה, אך הציע שהאישה תקבל שכר מאת הרב הממונה על הכשרות ולא מאת בעל העסק ובכך היא תהיה בגדר 'פועל' של הרב והיא אינה עומדת מול בעל העסק ואינה נדרשת לענייני שררה וכוחו מולו.

הרב מנשה קליין³⁷ כתב שלעיתים רבות תפקיד המשגיח הוא להימצא במקומות מבודדים ולהשגיח על הנעשה שם, או במשמרות לילה שאין הרבה אנשים במקום, דבר הכרוך בבעיית צניעות ואיסור ייחוד ביחס לאישה. לדבריו, חיסרון זה פוגם במתן הכשרות שהרי אם אישה לא תוכל להיות במקומות אלו בזמנים אלו, עובדי המפעל יעבור על נהלי הכשרות.

למדנו על השיקולים ההלכתיים בנאמנותה של אישה באיסורים ולאפשרות מינויה משגיחת כשרות.³⁸

³² שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ד סימן א אות ב).

³³ שו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן תכו).

³⁴ שו"ת משנה הלכות (חלק טז סימן כד).

³⁵ רמב"ם (הל' מלכים פ"א ה"ה).

³⁶ שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן מד). ראו גם: חשוקי חמד (נדה יג ע"ב).

³⁷ שו"ת משנה הלכות (חלק טז סימן כג).

³⁸ יש לציין למובא בשם הרי"ד סולובייציק (בתוך: אפיקי יהודה, עמוד 332 הערה 3): "לרב לא הייתה שום הסתייגות בקשר למינוי אישה למשגיחת כשרות. להיפך, הוא ראה בזה דבר טבעי ביותר".